

Det häpnadsväckande, övernaturliga och spektakulära

Fantastiken och historiska studier¹

Cecilia Trenter

”Det är inte vad vi ser utan hur vi ser det vi ser”.²

”Jamen hur ska forskaren förhålla sig till sjöjungfrurna?”

Frågan formulerades under middagssamtalet på ett skrivarinernat för Nationella forskarskolan i historiska studier. I forskningsprojektet användes reseberättelser och krönikor från 1500-talet, som visade hur resande till Mexiko och öarna i Karibien uppfattade och reflekterade över naturen. Reseskildringarna är rika på beskrivningar av möten med det främmande, och bland de fascinerande, skrämmande och uppseendeväckande upplevelserna finns sjöjungfrur. Samtalet vid middagsbordet kretsade kring hur historikern ska hantera det fantastiska när det uppträder i källmaterialet sida vid sida med den sinneserfarna omvärlden. Ett enkelt svar är att reseskildringarnas möten med sjöjungfrur rimligen aldrig kan ha skett annat än i individers drömmar eller hallucinationer och därför får tillskrivas fantasins konto. Ett annat alternativ är att tillskriva sjöjungfrurna relevans eftersom 1500-talets människor trodde på naturväsen och sjöjungfrurna uppfattades som lika verkliga som andra förunderligheter. Och slutligen skulle forskaren kunna tolka källorna som utsagor om att resenärerna de facto mötte sjöjungfrur i form av sjökor och i brist på kunskap om dessa djur tolkade sjökorna som sjöjungfrur. Vi kan, oavsett om vi tolkar vittnesmålen ur ett ontologiskt

- ¹ Tillägnad Tommy Gustafsson, en fantastisk kollega och vän som tog sig tid att samtala om artikelns innehåll när det egentligen inte fanns någon tid kvar. Tack Tommy för värdefulla, kloka och skarpa synpunkter på denna text och så många andra genom åren. Tack även till seminariet i Fantastik och populärkultur vid Institutionen för samhälle, kultur och identitet vid Malmö universitet för värdefulla synpunkter på texten.
- ² Jan Christoph Meister, ”It’s Not What You See – it’s How You See What You See”, i *In Collision of Realities. Establishing Research on the Fantastic in Europe*, Lars Schmeink & Astrid Böger (red.), Berlin 2012, s. 23.

eller kunskapsteoretiskt perspektiv, konstatera att sjojungfrurna ansågs så pass betydelsefulla att de förtjänade en plats i krönikorna.³

Middagssamtalet om sjojungfrur och kulturmöten får tjäna som startpunkt för att introducera fantastikens roll i historiska studier. Utgångspunkten är att det fantastiska – det häpnadsväckande, övernaturliga och spektakulära – spelar en avgörande roll för människor både i det förflutna och i samtiden. Jag kommer i det följande att argumentera för relevansen av det fantastiska som ett givet studieobjekt i historisk forskning. Historiska studier och forskning om det fantastiska finns redan inom svensk humanistisk forskning, om än inte alltid under beteckningen fantastikstudier. Källmaterialen behöver inte innehålla beskrivningar av vad vi i vardagssammanhang förknippar med fantasy, science fiction eller skräcklitteratur för att belysa fantastikens funktion. Fantastiken kan, trots den befintliga forskningens hemvist i olika humanistiska discipliner, förenas av några grundläggande principer. För det första: oavsett tid och plats är det fantastiska publikt och till för att beskådas. För det andra: trots att fantastiken består av övernaturliga, spektakulära och oväntade tolkningar, är det fantastiska aldrig obegripligt för dem som fantastiken är ämnad för. Gestaltningarna blir meningsfulla genom att blanda etablerade kunskaper, och blandningen av välbekanta och obekanta element väcker en känsla av förundran.⁴ Frankensteins monster blir skrämmande genom korsningen mellan liv och död,⁵ kentarens övernaturlighet skapas genom hybriden mellan häst och människa. Kompetensen att avkoda sammanblandningen frambringar gemenskap hos dem som kan tolka fantastikens extraordinära uttryck. För det tredje: fantastikens uppvisande karaktär kombineras med att väcka sinnliga och starka känslor hos publiken. Genom att vara iögonfallande syftar fantastiken till att väcka känslor och beröra sinnestillstånd, att ingjuta skräck och fascination, att chocka, hetsa, lugna, att skapa spänning och stimulera till handling för att förändra eller bibehålla rådande världsordning.⁶ Fantastiken tjänar till att uppvisa och lära ut genom att göra intryck på sin publik. Själva ordet monster, ett återkommande studieobjekt i forskningen inom fantastik, betyder "att visa fram" och är besläktat med det latinska verbet *monere* som

3 Samtalet skedde under Nationella forskarskolans i historiska studier skrivinternat på Drakamöllan i augusti 2024 med Franklin Martinez, doktorand i global historia vid Linnéuniversitetet.

4 Kendall R. Phillips, *Projected Fears. Horror Films and American Culture*, Westport 2005, s. 7.

5 Romanen av Mary Wollstonecraft Shelley, *Frankenstein, eller den moderne Prometheus* (1818), refererar till grekisk mytologi och skapar redan i titeln igenkännande hos läsarna.

6 Föreliggande text är delvis baserad på Anna Höglund & Cecilia Trenter, "Introduction", i *The Enduring Fantastic. Essays on Imagination and Western Culture*, Anna Höglund & Cecilia Trenter (red.), Jefferson 2021.

betyder ”att varna”, och återfinns i ordet monument.⁷ Litteraturvetaren och portalfiguren inom fantastikforskningen, Tzvetan Todorov, sammanfattar fantastikens funktion som kognitiva processer som avslöjar hur människor uppfattar sin omvärld.⁸ Det fantastiska som kunskapsteoretisk ansats är också närvarande i litteraturvetaren Jan Christoph Meisters ståndpunkt att det fantastiska bör breddas till mer än en genreetikett. Eftersom det fantastiska och realismen ontologiskt befinner sig på samma nivå, är det fantastiska, enligt Meister, att betrakta som ett epistemologiskt tillvägagångssätt bland andra – ett sätt att lära sig om och förstå världen.⁹

Uppkomsten av den spekulativa fiktionen

Begreppet fantastik sätts ofta i samband med fantasy, science fiction och skräcklitteratur, eller samlas under beteckningen spekulativ fiktion.¹⁰ Genrer-
nas födelse förläggs till 1700- och 1800-talen som en produkt av romantiken i Europa och kallas ibland för fantastika för att skilja fiktionslitteraturen från fantastikens breda kulturhistoria.¹¹ Litteraturvetaren Kathryn Hume beskriver i den empiriska vetenskapens framväxt hur dualismen mellan naturligt och övernaturligt kom att speglas i litteraturens nyetablerade genrer realism och fantasy.¹² Konflikten mellan det förflutna i termer av etablerade traditioner och nuets flyktighet banade väg för nostalgiska och dystopiska drömmar förmedlade i spekulativ fiktion. När förnuft och vetenskap övertog religionens plats, överläts åt var och en att avgöra om man ville tro eller ej och på vad. Romantikerna, däremot, betraktade inte verkligheten som mekanisk utan som mystisk och demonisk, och gränsen mellan vaket tillstånd och det drömmande, och mellan vetenskap och magi, var för dem flytande, vilket banade väg för den gotiska romanens genombrott och popularitet.¹³ I skräckromanens gengångare förkroppsligades rädslan för

7 Françoise Choay, *The Invention of the Historic Monument*, Cambridge 2001, s. 6; Maja Bondestam, *De utomordentliga. Normaliseringen av monster och naturens utkant 1600–1830*, Göteborg 2023, s. 14f.

8 Tzvetan Todorov, *The Fantastic. A Structural Approach to a Literary Genre*, Ithaca 1975.

9 Meister 2012, s. 23–24.

10 Vilka genrer som anses ingå varierar. Sagor, magisk realism, utopisk fiktion, apokalyptisk och postapokalyptisk fiktion är subgenrer. Även fantasy, science fiction och skräck-genrerna kan delas upp i undergenrer med stilspecifika och tematiska särdrag. I denna artikel kommer dock inte genrernas inbördes förhållande, familjelikheter och skillnader att diskuteras. För en problematiserande översikt över uppkomsten av realism och fantasy i västerländsk litteratur, se Kathryn Hume, *Fantasy and Mimesis. Responses to Reality in Western Literature*, London 1986.

11 John Clute, ”Fantastika; or, The Sacred Grove”, *Fantastic Journal* 2017:1, s. 16.

12 Hume 1986, s. 36f.

13 För en översikt över fantastikens påverkan på romantiken och upplysningstiden, se

tidernas förändring och insikten om det förflutna som något oåterkalleligt borta. De odöda visualiserade det ambivalenta förhållandet till moderniteten i längtan efter att det förflutna ska återuppstå.¹⁴

Brian Attebery, professor i litteraturvetenskap och filosofi, påpekar att modernitetens förvandling inte främst låg i det skeptiska resonemanget om övernaturliga trosföreställningar, utan i en nyfunnen distansering medvetenhet om att myter tillhör det förflutna och "primitiva" kulturer. Insikterna distanserade det moderna västerländska samhället från traditionella samhällen men framkallade även reaktioner och motberättelser. Enligt Attebery äger den moderna fantastiska berättelsen en självmedvetenhet om sitt förhållande till myt och verklighet. Ett målande exempel är religionsvetaren Åsa Trulssons forskning om den brittiska gudinnerörelsen. Denna rörelse samlar kvinnor som ser sin praktik som andlighet snarare än doktrinstyrd religion, för att ta avstånd från de institutionaliserade och etablerade religionernas hegemonier. Avståndstagandet från det moderna samhällets alternativ för tro och vetande är en central drivkraft för rörelsen. Trots strävan efter individualisering och frihet att utöva andligheten, har rörelsen utvecklat ritualer och platser för tillbedjan.¹⁵ Fantasyromanen *Avalons dimmor* (*The Mists of Avalon* av Marion Zimmer Bradley, 1979) nämns som en viktig inspirationskälla. Romanen återberättar Arturlegenden och konflikterna mellan olika religioner utifrån Morgan le Fays perspektiv, som i Zimmer Bradleys version är prästinna i en gudinne Kult på ön Avalon. Här blandas fantastiken och fantastikan till trosgemenskaper kring riter och tankevärldar som remedierar myter (om hedniska rörelers gudinne Kult) och fantasy (som visualiserar kvinnlig urkraft och utmanar etablerade religioner).¹⁶ Skillnaden mellan samtidens gudinnerörelse med centrum i Glastonbury

David Roas, *Behind the Frontiers of the Real. A Definition of the Fantastic*, London 2018, s. 7–15. För relationen mellan litteratur och esoterism, se t.ex. *Western Esotericism and Literature*, *LIR journal*, 2020:12. För en kronologisk översikt över magi och fiktion, se *Fictional Practice. Magic, Narration, and the Power of Imagination*, Bernd-Christian Otto & Dirk Johannsen (red.), Leiden 2021:30.

14 Claudia Lindén & Hans Ruin, "Vampyren, de odöda och historiens oro. Historiemedvetande som begär och fasa", i *Historiens hemvist*, vol. I, *Den historiska tidens former*, Victoria Fareld & Hans Ruin (red.), Göteborg 2016; Anna Höglund, *Vampyrer. En kulturkritisk studie av den västerländska vampyrberättelsen från 1700-talet till 2000-talet*, Växjö 2009.

15 Åsa Trulsson, "Priestesses of Avalon Fantasy Fiction and Contemporary Goddess Worship", i *The Enduring Fantastic. Essays on Imagination and Western Culture*, Anna Höglund & Cecilia Trenter (red.), Jefferson 2021. Artikeln bygger delvis på Trulssons doktorsavhandling *Cultivating the Sacred. Ritual Practice and Creativity among Women in Contemporary Europe*, Lund 2010. Se även Christopher Partridge, *Re-Enchantment of the West* vol. 1–2, Dublin 2005.

16 Trulsson 2021, s. 96–98.

och de hedniska motsvarigheterna före modernitetens genombrott, för att återkoppla till Atteberys tes om modernitetens medvetna distansering från förmoderna myter, är att den samtida gudinnekultens andlighet ställs i kontrast till modernitetens institutioner, medan deras förmoderna trosfränder dyrkade gudinnekulten på andra villkor.¹⁷

Fantastikan är alltså historiskt bunden till uppkomsten av realism och fiktion i västerländsk litteratur, medan det breddade begreppet fantastik refererar till universella behov för människor att göra världen begriplig och meningsfull genom att låta det överkliga och spektakulära förkroppsliga förnimbara realiteter som ögat inte kan se. När historiografer, schamaner, läkare, präster, agitatorer, vetenskapsfolk, resenärer, upptäcktsresande och konstnärer gestaltar, undervisar, förevisar, bemästrar, utövar och utmanar världsordningarna i föreställningsvärldar, framtidsvisioner, ideologier och omvärldstolkningar, är det fantastiska relevant i kraft av att vara just utöver det vanliga och förväntade. Det överdrivna, skrämmande, förunderliga åskådliggör tankeskapelser som av skilda anledningar behöver förkroppsligas. Det förflutna såväl som samtiden är full av exempel.

Fantastikens plats i historiska studier

Historikern Bo Eriksson belyser i en rad publikationer vidunder och monster i idéhistoriska kontexter och han betonar fantastikens värde som universellt tidsdokument.¹⁸ Eriksson föreslår inrättande av skräck- och monsterstudier, teratologi (från grekiskans *teras* "missfoster" och *logos*, "vetenskap") för att på bred front kartlägga hur människor genom monstren har hanterat både de eviga frågorna och det oväntade och skrämmande, eftersom monster speglar vad samtiden räds och skyr. I monstret samlas alla tiders rädslor och hot och de blir därigenom en universell konkretion av det fruktade och farliga, menar Eriksson i sin plädering.¹⁹ Även historikern John Hennessey argumenterar för hur spekulativ fiktion och historia kan befrukta varandra i studier av kulturmöten som innebär kollektiva gränsöverskridanden och synliggör gränserna mellan det okända och det kända. Hennessey använder termen "kognitivt främlingskap" för att beskriva upphovspersonens, den som skapade det historiska källmaterialet, internaliserade antaganden om

17 För andra studier om ockultism som (populär) kulturell företeelse under 1800- och 1900-talen, se t.ex. Christine Fergisson, *Language, Science and Popular Fiction in the Victorian Fin-de-Siècle. The Brutal Tongue*, Oxfordshire 2006.

18 Bo Eriksson, *Tusen år av fantasy*, Lund 2007; *Monster. En världshistoria om det skrämmande*, Stockholm 2016; *Bestiarium. En medeltida djurbok*, Stockholm 2017; *Monstermanifestet. Ett nytt forskningsfält ser dagens ljus*, Stockholm 2021; *Drakspår. På jakt efter världens mest kända reptil*, Stockholm 2024.

19 Eriksson 2021, s. 113 och fotnot 2.

världen och samhället i mötet med det okända. Kolonialismens aktörer såg i människorna de mötte sin egen historia, antropologi och förflutenhet överlappa varandra, och den spekulativa fiktionen användes för att förklara det okända, det hotfulla, som skrämmande exempel men även som humoristiska och lekfulla skildringar. Hennessey pekar ut spekulativ fiktion som en kognitiv strategi för att förhålla sig till komplicerade och delvis hotfulla och okända upptäckter.²⁰ Medan Eriksson betonar monsters och drakars idéhistoria i spänningsfältet mellan universalism och idéhistorisk bundenhet, undersöker andra forskare ideologiers bruk av fantastik som en form av fantasier där kondenserade element av bärande och omvälvande idéer förmedlas både för att övertyga och för att beröra människor. Historikern Hans Hägerdals studier av de etnopatriotiska verken *Gesta Danorum* (ca 1190–1210) av Saxo Grammaticus och *Historia regum Britanniae* (ca 1136) av Geoffrey av Monmouth är en jämförelse mellan historiografiska skildringar som är fyllda med övermänskliga bedrifter, drakar, jättar, förtrollade föremål och gränsöverskridande sexualitet – spektakulära fantasier som speglar hur politisk makt formulerades i den medeltida västeuropeiska världen.²¹ Att förklara världsordningar och ideologier genom fantastik är inte förbehållet medeltida föreställningsvärldar. Fantastikens roll i moderna ideologier utforskas av religionshistorikern Stefan Arvidsson i flera arbeten. Arvidsson analyserar ideologier som kultur, skapade och brukade i ett givet historiskt sammanhang och med relevans i samtidens politiska kultur.²² Arvidsson visar bland annat att remedieringarna av fornnordiska myter och mytiska fantasier utgjorde centrala byggstenar i socialismen. Ideologiska och estetiska idéer uppvisades och spreds genom texter, på banér, vykort, medlemskort och konstverk. Fantastik och utopiska element uttrycktes även i esoteriska tankegods och alkemiska symbolvärldar, till exempel genom bruket av ”de vises sten” i det socialistiska ordenssällskapet Arbetets riddare.²³

Erikssons idéhistoriska monsterexposé, de medeltida politiska maktuttrycken i Hägerdals studie respektive 1800- och 1900-talens bruk av mytologi i moderna politiska ideologier som Arvidsson analyserar är tre historiska

20 John L. Hennessey, ”Introduction to History and Speculative Fiction. Essays in Honor of Gunlög Fur”, i *History and Speculative Fiction*, John L. Hennessey (red.), London 2023.

21 Hans Hägerdal, ”Dragons` and Kingdoms` Political Authority and Fantasy in the Histories of Geoffrey of Monmouth and Saxo Grammaticus”, i *The Enduring Fantastic. Essays on Imagination and Western Culture*, Anna Höglund & Cecilia Trenter (red.), Jefferson 2021.

22 Stefan Arvidsson, *Ariska idoler. Den indoeuropeiska mytologin som ideologi och vetenskap*, Lund 2000; *Draksjukan. Mytiska fantasier hos Tolkien, Wagner och de Vries*, Lund 2007; *Morgonrodnad. Socialismens stil och mytologi 1871–1914*, Lund 2016, s. 33–36.

23 Arvidsson 2016, s. 113.

studier med olika metodologiska utgångspunkter och relationer till det förflutna, men som förenas i fantastikens publika gestaltningar i syfte att övertyga och skapa reaktioner. Fantastik och fantastiskan är både explicita och publika och därmed fruktbara objekt att studera i samtiden såväl som i det förflutna. Forskaren kan undersöka komplexa mentalitetshistoriska eller idéhistoriska realiteter och med fantastiken som metodologiska verktyg närmar sig historiska förändringsprocesser. När Alaric Hall, lektor i engelsk litteratur, undersöker alver (*elfes, elves*), naturväsen på det förkristna och kristna Irland, gör han det ur ett förändringsperspektiv.²⁴ För människor utgjorde alverna en social realitet, men deras betydelse och funktion förändrades under perioden 1100- till 1300-tal. Genom lingvistisk och antropologisk läsning av det jämförelsevis rika antalet tidigmedeltida anglosaxiska dikter, ordlistor och medicinska handböcker, sätts olika språkformer av *ælf* i samband med konstruktioner av sjukdom, mental hälsa och bot, och identitet, genus och sexuella relationer under förkristen tid och efter kristendomens etablering.²⁵ De sköna och farliga alverna, med makt över människans hälsa, uppträdde i maskulin form,²⁶ men under inflytande av kristendomen ändrades alvernas genus och status när fantasier om kvinnliga alver ersatte både valkyriorna och de manliga gränsöverskridande alverna. Den förändrade statusen ser Hall som ett resultat av en delvis ny genusordning, där den kvinnliga sexualiteten objektifierades och kvinnors handlingsbegränsning förkroppsligades genom berättelser om förföriska älvor.²⁷

Men är det, när vi studerar fantastik i det förflutna, oproblematiskt (för dagens forskare) att använda "övernaturligt", "magi", "monster" och "mytiska väsen", fenomen som har passerat genom modernitetens epistemologiska filter i västerländsk historieskrivning, där rationalitet och sekularisering befinner sig tillsammans med forskaren efter modernitetens genombrott och folktro och myter före? Hur påverkas till exempel Halls val av *aelfs* som lins för att förstå mentalitetshistoriska förändringar för genus och social ordning under medeltiden av att alver förekommer i J.R.R. Tolkiens verk *Ringarnas herre* och som älvor i Shakespeares *En midsommarnattsdröm*? Att alver har mångskiftande funktioner i samtidens fantastika innebär inte per automatik att de var av dignitet för tusen år sedan. Hur kan forskaren, med denna förförståelse av alver, förhålla sig till relevansen av betydelsen av alver hos 1100-talets människor på Irland? Utmaningarna för den samtida forskaren, som påverkas av fantastikans dominerande position inom

24 Alaric Hall, *Elves in Anglo-Saxon England. Matters of Belief, Health, Gender and Identity*, Woodbridge 2007.

25 Hall 2007, s. 3.

26 Hall 2007, s. 115.

27 Hall 2007, s. 75–78.

forskningsfältet, kan antas genom att empiriskt undersöka det fantastiska i sitt historiska sammanhang. I stället för att använda absoluta definitioner av vad som är fantastik, fokuserar forskaren på att ringa in dess tidsbundna karakteristika.²⁸ Ett metodologiskt grepp är att undersöka just historisk förändring genom fantastikens uttryck. Medan Hall utforskar fantastiken genom alvernas status, beskriver litteraturvetaren Anna Höglund hur folkloristikens odöda vampyrer, förmedlad såväl muntligt som i reseskildringar och kulturhistoriska studier av 1700-talets författare och historiker, transformerades till fantastikans personifierade greve Dracula. Höglund problematiserar populärkulturella vampyrer som uttrycker både maktens hegemoni och protesterna mot rådande maktordningar. Vampyren speglar 1800-talets patriarkala författardiskurs liksom 2000-talets motberättelser om erotik, kärlek och utanförskap, där den kvinnliga vampyren tillskrivs agens och handlingsutrymme. Vampyrernas kulturhistoria förmedlar förkroppsligade känslor som skräck och lust, meningsfulla i en specifik tid och sammanhang.²⁹

I kraft av fantastikens publika och iögonfallande särdrag och dess förmåga att bekräfta och samla gemenskaper, argumenterar jag för fantastikforskningens relevans i historiska studier för att få kunskap om maktordningarnas förändring över tid och för att namnge det okända och tabubelagda, för att åskådliggöra konkurrerande eller parallella kunskapspraktiker och till sist för att gestalta traumatiska kollektiva minnen. Jag ska i det följande ge några exempel från framför allt svensk forskning som ger syn för sägen.

Att gestalta det okända och det tabubelagda

Att gestalta det okända och tabubelagda genom fantastik, där tabun kring sexualitet ofta står i fokus, är ett återkommande tema i folkloristiska skildringar av liminala rum, gränsland. Sexualitetens laddningar av lust och förbud inbjuder till de sinnliga effekter som fantastikens spektakulära gestaltningar erbjuder. Historikern Mikael Häll analyserar hur erotiska väsen som Näcken, huldran och djävulen associerades med död och förbjuden sexualitet genom att undersöka sägner och ballader, teologiska och naturfilosofiska skrifter och rättsprotokoll för att belysa den magiskt-religiösa föreställningsvärlden i tidigmodern tid. Häll belyser hur dessa väsen fungerade som symboler för gränslandet mellan kultur och natur, ordning och kaos, det mänskliga och omänskliga.³⁰ Han utforskar naturväsen i form av berättelser och med

28 För en argumentation för ett inkluderande fantastikbegrepp, se Laura Feldt, *The Fantastic in Religious Narrative from Exodus to Elisha*, Sheffield 2012, s. 45–56.

29 Höglund 2012.

30 Mikael Häll, *Skogsrådet, näcken och djävulen. Erotiska naturväsen och demonisk sexualitet*

agens i rättmaterial för att synliggöra gränser, en slags samlingspunkter för liminala rum, ”gränslandet mellan kultur och natur, land och vatten, ordning och kaos, mänskligt och omänskligt, känt och okänt, heligt och profant, liv och död”,³¹ men också för att förklara mänskligt beteende. Då sexuella handlingar ingick i fallet som prövades i domstol, kunde näcken fungera som en förklaring på normöverskridande beteenden. Näcken och huldran materialiserade det tabubelagda, lika skrämmande som lockande.

Medan Halls studier fokuserar på normöverskridande och liminala rum där det fantastiska återfinns, studerar Hans Hägerdal fantastiska inslag i muntliga berättelser om historiska förändringar under 1600- och 1700-talen i Sydostasien förkroppsligade av bland annat magi och sexualitet.³² Hägerdals postkolonialt färgade forskning framhåller att de regionala och lokala dimensionerna kan studeras i legendens ahistoriska rum. De fantastiska berättelserna hör hemma i ett geografiskt område med variation av etniciteter, språk och historiska kulturer i Burma, Thailand, Vietnam, Kambodja, den malaysiska världen och på Java, och kan spåras i krönikor, inskriptioner och religiösa traktat. Den gemensamma erfarenheten är att kolonialiseringen förmedlades i fantastikens kondenserade form. I kulturella minnen, muntligt traderade, behandlades mötet med västerlänningar – såväl missförstånden, kulturkrockarna och konflikterna som samarbetena och krigen – med start under 1500-talet.³³ Hägerdal ger exempel på berättelser med olika fantastiska *tricksters* som manipulerade allt och alla för att tillskansa sig makt, och där ”de andra” (portugiser och holländare) framställdes som obegripliga på grund av sina besynnerliga vanor, men som med övernaturliga medel och list kunde luras. Berättelserna handlar om magi som förstärker vapen och sexualitet, till exempel i berättelsen om prinsessan som enligt javanesisk tradition styrde det forntida kungariket Pajajaran på ön Java, och vars brinnande sköte endast en holländsk kapten kunde överleva.³⁴ Hägerdals poäng är att historieberättandet avslöjar faktakorrigeringar av kronologiska förlopp, men att inslagen av det fantastiska, såväl inhemska *tricksters* som fantastiska beskrivningar av européerna, epistemologiskt gestaltar erfarenheter av möten – långvariga, tillfälliga, i konsensus och i konflikt – med kolonisatorerna. Det fantastiska inslaget med magi och övernaturliga krafter

i 1600- och 1700-talens Sverige, Stockholm 2013.

31 Mikael Häll, ”Näckens dödliga dop. Manliga vattenväsen, död och förbjuden sexualitet i det tidigmoderna Sverige”, *Historisk tidskrift* 2011:3, s. 589.

32 Hans Hägerdal, ”The Weirdness of White Strangers. Imaginations of Westerners in Southeast Asian Lore and Tradition”, i *History and Speculative Fiction*, John L. Hennessey (red.), London 2023; Hans Hägerdal, ”Negotiating with the Bogey Man. Perceptions of European-Southeast Asian Relations in Lore and Tradition”, *HumaNetten* 2024:52.

33 Hägerdal 2023, s. 195–197.

34 Hägerdal 2024, s. 96.

användes inte enbart som ett dramatiskt fiktivt inslag i berättelserna; i sin övernaturliga och oväntade gestaltning sammanfattar och konkretiserar fantastiken dramatiska erfarenheter av kolonialiseringen som delas av befolkningar från olika språkgrupper och kulturer.

Hälls och Hägerdals studier utgår från olika metodologiska perspektiv och skilda geografiska samt delvis annorlunda historiska sammanhang. De fokuserar på hur fantastiken organiserar människors förståelse av det tabubelagda genom fantastiska gestaltningar. I Hälls fall är det fantastiska centrala inslag i att hantera liminala rum och gränser för människan som kollektiv, genom gestaltningar av sexuellt laddade naturväsen som interagerar med människor. I Hägerdals studie uttrycks sexualitet och annorlundaskap genom mytiska och historiska referenser i muntlig berättartradition, för att begreppsliggöra historisk erfarenhet av kolonialiseringen.

Att undersöka kunskapspraktiker

Mötet med det okända och farliga, vare sig det är naturkrafter, förkroppsligande av sexualiteten eller erfarenheter av kolonisatörer, kan synliggöras genom fantastiken. Men även det som Hennessey kallar internaliserade antaganden om världen, det vill säga det som människor tar för givet, kan studeras med fantastiken som prisma för att förstå hur individer och grupper skapar, hanterar och använder kunskap om omvärlden. I studier av kunskapspraktikernas förändringar under tidigmodern tid har vetenskap, religion och magi fått uppmärksamhet för sitt inbördes förhållande.³⁵ Idéhistorikern Håkan Håkansson målar en brokig väv av stormaktstidens "vidunderliga drömvärld", förmedlad genom Johan Bure, riksantikvarie, magiker, mystiker och domedagsprofet, som Håkansson presenterar honom. Håkansson placerar Bure i ett kulturhistoriskt sammanhang där både samtidens politiska och sociala verklighet utgör fonden för den sömlösa relationen mellan tro och vetande. Han visar hur magi och astrologi samverkade med vetenskapliga metoder för att undersöka och belägga världen.³⁶ Håkansson beskriver hur dåtidens språkbruk och begreppsanvändning skilde på vad som anklagades för att vara magi, vilket användes som skällsord för ritualer som inte fann stöd hos auktoriteterna, och kyrkans legitimerade ritualer. De teologiska teorierna tog i praktiken inte avstånd från magin utan tog de facto patent på magins funktioner genom att hävda att miraklet var Guds underverk.³⁷ Håkansson

35 Se t.ex. Allison P. Coudert, *Religion, Magic, and Science in Early Modern Europe and America*, Santa Barbara 2011.

36 Håkan Håkansson, *Vid tidens ände. Om stormaktstidens vidunderliga drömvärld och en profet vid dess yttersta rand*, Göteborg & Stockholm 2014.

37 Håkansson 2014, s. 180, 196. För studier om hur magi tillämpades i rättshistoriskt

vill i sina historiskt kontextförankrade studier av kunskapsskapande under 1500- och 1600-talen bestrida 1900-talets framstegshistoria, som beskriver den vetenskapliga revolutionen som en rak utvecklingslinje bakom vilken tro och religiositet förpassades till ett perifert kulturhistoriskt rum på betryggat avstånd från upplysning och vetenskaplig rationalitet.

Men även internaliserade antaganden om omvärlden förändras, om än inte alltid i dramatiska skeenden som kolonialisering och väpnade konflikter. I skärningspunkten mellan olika kunskapsteoretiska strömningar kan det fantastiska bli en prisma för parallella kunskapsparadigm, till exempel i framväxandet av den medicinska vetenskapen som bland annat har utforskats av historikern Joachim Östlund i studier om en välkänd gestalt i fantastikan, nämligen den egyptiska mumien som fick en framträdande plats i europeiska kuriosakabinetter, så även i Sverige. Genom beskrivningen av 1700-talets lärdas begeistring för och bruk av mumiemedicinen *Mumia vera aegyptiaca*, som bestod av pulveriserade mumier, kastar Östlund ljus över den medicinska vetenskapen, postkolonialt färgade kulturmöten och kunskapspraktiker där magi hörde hemma.³⁸

Medan Östlunds studier av den kannibalistiska besattheten att förtära det magiska föremålet (mumien) för diverse medicinska ändamål utgör exempel på konkret förkroppsligande av 1700-talets postkoloniala relation mellan de utforskande och det utforskade Orienten, får kroppsligheten en annan betydelse i historikern Cecilia Rivings studier om utövandet av hypnos. I likhet med de konsumerade mumierna är kropparna medium för det fantastiska. Genom fallet med Karin, en ung kvinna som överfölls av poltergeister i Kalmar 1904, belyser Riving hypnosens praktik i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. I linje med de västeuropeiska kulturerna balanserade debatten på en tunn linje mellan det rationella och det mystiska, mellan nyttig vetenskap och farligt övernaturliga. Hypnos var lika mycket en medicinsk behandling utövad av läkare och en magisk akt utförd av illusionister, och är ett exempel på dubbelheten i den svenska moderniseringsprocessen och dess splittring mellan vetenskaplig optimism och det mörkt dekadenta.³⁹

sammanhang, se Linda Oja, *Varken Gud eller natur. Synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige*, Uppsala 1999.

38 Joachim Östlund, "Egyptian Mummies, Medicine and the Supernatural in Eighteenth-Century Sweden", i *The Enduring Fantastic. Essays on Imagination and Western Culture*, Anna Höglund & Cecilia Trenter (red.), Jefferson 2021.

39 Cecilia Riving, "A Double-Edged Sword Promises and Dangers of Hypnotism in Sweden, 1880–1915", i *The Enduring Fantastic. Essays on Imagination and Western Culture*, Anna Höglund & Cecilia Trenter (red.), Jefferson 2021. Se även Christine Ferguson, *Determined Spirits. Eugenics, Heredity and Racial Regeneration in Anglo-American Spiritualist Writing, 1848–1930*, Edinburgh 2012.

Kroppslighet är central i Östlunds och Rivings historiska studier av kollisionerna mellan populära idéer och en framväxande medicinsk vetenskap. Kroppslighet är även central i studier av monster. Idéhistorikern Maja Bondestam studerar konstruktioner av det monstrosa vid svenska universitet, hov, akademier, i reseskildringar, kyrkobokföring, nyhetsblad, kuriosasamlingar och statistik mellan 1600 och 1830. Den definierande blicken på vad som betraktades som monstros och avvikande står i centrum för vetenskapsmännens, förlossningsläkarnas, upptäcktsresandenas, läroboksförfattarnas och populäranthropologernas intresse. Bondestam beskriver, i likhet med Håkansson, hur dessa utomordentliga monster förstods som jättecken och som exempel på Guds perifera natur. Bondestam är mindre intresserad av själva monstren – såsom kalvar med två huvuden, exotiska djur, siamesiska tvillinger och missbildade foster – än av de meningsskapande handlingar som dessa forskare, läkare, präster och lärde med naturaliesamlingar och utställningar i kuriosakabinetter utförde i moraliskt-didaktiskt syfte, för att beröra och uppröra publiken.⁴⁰ Bondestams forskning visar att förändringarna under 1700-talet inte innebar ett tydligt brott mellan en vidskeplig världsbild och den rationella vetenskapens förklaringsmodeller. Linnés vetenskapliga nytänkande rymde både öppenhet för Guds vidunderliga monster och intresse för att klassificera och namnge djur, växter och mineraler. I stället visar Bondestam att monstrens förändrade position hör samman med den medicinska forskningens studier av avvikelser och den populäranthropologiska litteraturen om framstegsläror som placerade det monstrosa i relation till det förment normala som utvecklades under 1800-talet.⁴¹ I termer av fantastik övergår det monstrosa som utställningsföremål i publika sammanhang till en måttstock i diskurser om normalitet. Monster i 1800-talets medicinvetenskapliga och antropologiska diskurs hade mist sin fantastiska funktion, parallellt med att fantastikens litterära genrer, befolkade av monster, etablerades.

Studierna av medieringen av fantastiska objekt och deras publika status i mumielära i 1700-talets medicinska diskurser, i hypnosens status mellan folklig praktik och lärd vetenskap i sekelskiftet 1900-talet och i de lärdas studier av monster och uppkomsten av "normalitet" utforskar på olika sätt tillstånd och förändringsperspektiv i kunskapspraktiker. De fantastiska både bekräftar och utmanar världsbilden genom parallella synsätt, idéer och föreställningar.

40 Maja Bondestam, *De utomordentliga. Normaliseringen av monster och naturens utkant 1600–1830*, Göteborg 2023, s. 83.

41 Bondestam 2023, s. 199. Jfr min recension av boken i *Historisk tidskrift* 2024:1.

Att minnas trauman

Att forma och definiera omvärlden genom att minnas är ytterligare ett studieobjekt inom historiska studier. Genom fantastikens prisma gestaltas kollektiva minnen som av olika skäl inte kan återges enbart genom realistiska skildringar. Studier om minneskulturer omfattar i stort sett alla discipliner inom humaniora och kulturvetenskap, och ofta står medier och berättelsevärldar inom fantastikens subgenrer i centrum.⁴² Många av genrens mest framstående verk återberättar och omformulerar klassiska myter, legender och folklöre⁴³ och en uppgift för forskningen är att undersöka remedieringen av etablerade berättelser, symboler, stilgrepp i gestaltningar av kollektiva minnen. Det fantastiska som inslag i svåra eller traumatiska minnen gestaltar bron mellan det begripliga och det obegripliga, komplexa trauman, till exempel minnen av krig, förföljelse och flykt. Det finns en uppsjö av studier som fokuserar på estetiska uttrycksformer hos enskilda filmskapare eller författare, som till exempel den väl utforskade mexikanska filmregissören Guillermo del Toro, som har regisserat *Pans labyrint* (2006). Denna historiska *dark fantasy* utspelar sig i inbördeskrigets Spanien, både i ett underjordiskt rike och ovanjords i striderna mellan Francos trupper och gerillan. Flickan Ofelia antar och löser uppdrag i den parallella underjorden, medan gerillan slåss mot Ofelias styvfar, kapten Vidal, och hans män. del Toros gestaltning av mångbottnade minnen och trauman från Francos regim, har utforskats både som konstnärligt uttryck och som psykologisk traumahantering av kollektiva minnen.⁴⁴

Medan studier om en enskild konstnär kan utgöra forskningsobjekt om specifika konstnärers bidrag till minneskulturer, kan mediala studier peka på minneskulturer som objekt i sig. I min forskning gör jag en intertextuell läsning av två svärd och sandal-filmer: *300* (Zack Snyder, 2007) och uppföljaren *300: Rise of an Empire* (Noam Murro, 2014), som i historisk fantasy gestaltar grekernas, särskilt spartanernas, kamp mot perserna. Filmerna gestaltar det fantastiska våldet genom återbruk av kristna och antika bildspråk och symbolik, en remediering av monumentkulturen efter första världskriget. Det fantastiska, i detta fall det stiliserade och överdrivna våldet i striderna, fyller samma funktion av distansering till betraktaren som minnesmärken och monumentens höga socklar och figurernas bortvända blickar i krigsmonument under 1920-talet. Distanseringen krävs för att

42 Se t.ex. Colin B. Harvey, *Fantastic Transmedia. Narrative, Play and Memory across Science Fiction and Fantasy Storyworlds*, London 2015; Astrid Erll, *Memory in Culture*, Houndsmill 2011, s. 144.

43 Attebery 2014, s. 35.

44 Se t.ex. antologin *The Supernatural Cinema of Guillermo del Toro*, John W. Morehead (red.), Jefferson 2015.

betraktaren inte ska uppleva representationerna som realistiska skildringar av strider, utan i sakral vördnad få insikt och ta lärdom av minnesmärkets budskap om värden som ska försvaras med de offer som krävs. I stället för att studera fiktionerna som mer eller mindre lyckade avbildningar av striderna vid Thermopyle, är det 1920-talets monumentkultur som utgör de mimetiska förlagorna för filmerna.⁴⁵

Trauma och minne gestaltade genom fantastik och fiktion drivs till sin spets i förmedlingen av minnet av Förintelsen. Med utgångspunkt i Theodor Adornos ofta förenklade tes om poesi efter Auschwitz som barbarisk,⁴⁶ och Elie Wiesels utsaga om att Förintelsen i sig är fantasy, har det lämpliga debatterats i att förmedla minnen om Förintelsen genom fiktion i allmänhet och fantastik i synnerhet.⁴⁷ Den kunskapsteoretiska utmaningen att genom fiktioner och fantastik göra anspråk på att berätta historia delar fiktioner om Förintelsen med andra historiska fiktioner. Men utöver kraven på att inte förvränga, missbruka eller negligera fakta, måste fiktioner om Förintelsen ta hänsyn till överlevnads erfarenheter och minnen.⁴⁸ Debatterna har delvis kretsat om huruvida sci-fi, fantasy och skräcklitteratur trivialiserar erfarenheter av Förintelsen eller om fantastiken möjliggör det annars omöjliga i att förstå ondskan och lidandet.⁴⁹ Teoretiskt förankrade argument för fantastikens rättmätiga position i traumatiska minneskulturer kan hämtas från Kathryn Humes studier av mimetiska och fantastiska impulser i västerländsk skönlitteratur. Hon ser i fantastiken lösningen på de svårigheter som realismen brottas med, nämligen att realistiska upprepningar medverkar till att publiken vänjer sig vid våldet och avtrubbas

45 Cecilia Trenter, "Väld och frihet. 300-filmerna som ett samtida krigsmonument", i *I folkets namn. Högerpopulism på film*, Björn Horgby & Cecilia Trenter (red.), Stockholm 2021.

46 Adorno ansåg inte att skönlitteratur och kultur mist sin ställning, utan avsåg hur kulturen kommit att missbrukas av nazisterna. Adornos exempel har dock använts som ett etiskt credo i debatterna om hur Förintelsen bör och kan skildras, se t.ex. Elaine Martin, "Re-Reading Adorno. The 'After-Auschwitz' Aporia", *Journal of Culture & the Arts* 2006.

47 För översikt över diskussioner och debatter om fantastik och minnet av Förintelsen, se *The Fantastic in Holocaust Literature and Film*, Judith B. Kerman & John Edgar Browning (red.), Jefferson 2015.

48 Ellen R. Weill, "The Door to Lilith's Cave. Memory and Imagination in Jane Yolen's Holocaust Novels", i *The Fantastic in Holocaust Literature and Film*, Judith B. Kerman & John Edgar Browning (red.), Jefferson 2015, s. 112.

49 Judith B. Kerman, "Uses of the Fantastic in Literature of the Holocaust", i *The Fantastic in Holocaust Literature and Film*, Judith B. Kerman & John Edgar Browning (red.), Jefferson 2015, s. 15; Jules Zanger, "The Last of the Just. Lifting Moloch to Heaven", i *The Fantastic in Holocaust Literature and Film*, Judith B. Kerman & John Edgar Browning (red.), Jefferson 2015, s. 104f.

för ondskan.⁵⁰ Tzvetan Todorovs kunskapsteoretiska definitioner av tortyr gestaltad genom fantastik, *scenes of cruelty*,⁵¹ kan å andra sidan uppfattas som realistiska erfarenheter för dem som har upplevt tortyrens fasa men som inte kan sätta ord på erfarenheterna.⁵²

Ett exempel på hur fantastiken kan bidra till att göra Förintelsens minne levande är den amerikanska författarinnan Jane Yolens ungdomsbok *The Devil's Arithmetic* (1988), filmatiserad 1999 (*The Devil's Arithmetic*, Donna Deitch) och dess skildringar av tidsresor. Boken utspelar sig i samtidens 1980-tal och handlar om den tolvåriga Hannah, som bor i New York. Hannah är utless på sina morföräldrars ständiga ältande av högtidernas ritualer och minnena av Förintelsen från en svunnen tid långt borta i Europa. Romanens första mening är: "Jag är trött på att minnas". Men när Hannah öppnar dörren till vad hon tror är trapphuset till morföräldrarnas hus, befinner hon sig plötsligt i en polsk by. Året är 1942 och hon heter Chaya. Byns judiska invånare deporteras tillsammans med Hannah/Chaya och hennes nyvunna vän Rivkah till ett koncentrationsläger, och när den sjuka Rivkah hotas av gaskamrarna, byter Hannah/Chaya plats med sin väninna. Genom att offra sig själv vill hon rädda sin vän. I dödsögonblicket vaknar Hannah åter i morföräldrarnas lägenhet, och insikten i utropet "Jag minns, jag minns!" avslutar romanen.

The Devil's Arithmetic fick övervägande positiv kritik, men den fiktiva formen ifrågasattes också. I synnerhet Hannahs/Chayas död i gaskammaren, som följs av tidsresan tillbaka till nutid, anklagades för att vara en trivialisering av lidandet och Förintelsens offer. Dessutom, påpekade kritikerna, behöver inte dagens ungdomar uppdiktade fiktioner när Anne Franks dagbok erbjuder läsning av autentiskt vittnesbörd. Kritiken besvarades bland annat med att Anne Franks dagbok slutar innan ondskan och fasan på allvar startar, och att autenticiteten i skildringarna av brutaliteten och ondskan möjliggörs genom tidsresan som sammanfogar samtidens Manhattan och dåtidens koncentrationsläger. För en publik som inte befinner sig i Europa, där minnen av förföljelsen av judar och Förintelsens platser är fysiskt närvarande, blir den fantastiska tidsresan än viktigare för att skapa närhet till Förintelsens platser. Identifikationen genom den förmodade läsarens samtida vardag i USA, där berättelsen tar sin början, överförs genom tidsresan till 1940-talets Polen och in i stormens öga. Fantastiken, tidsresan, fungerar som en brygga mellan de två realistiskt skildrade miljöerna. De realistiskt skildrade över-

50 Hume 1986, s. 40.

51 Todorov 1975, s. 133.

52 Kerman 2015, s. 14.

greppen, morden och tortyren som Hannah/Chaya bevittnar och utsätts för, skapar en erfarenhet och ett förkroppsligat minne.⁵³

Avslutning

Fantastiken är ett färgstarkt källmaterial där de spektakulära och ofta estetiskt raffinerade inslagen till en början kan upplevas som fjärran från människors verklighet och av perifer betydelse för historisk forskning. Ingenting kunde vara mer fel, även om fantastikens syfte att väcka känslor skiljer sig åt mellan till exempel den tidigmoderna människans fruktan för jättecken om världens undergång och skräckfilmspublikens känsla av ”hjärtat i halsgropen”. Det publika anslaget och syftet att visa upp för att beröra sinnen och påverka åhörarna motiverar varför kombinationen av fantastik och historiska studier är relevant. Med fantastikens överrumplande och känsloväckande pedagogik i åtanke diskuteras den spekulativa fiktionens förmåga att behärska, begripa eller till och med förändra världen. Science fiction och fantasy tillskrivs potentialer för samhällskritik genom till exempel dystopiska varningar om miljöförstöring och som medium för drömmar om ett bättre samhälle.⁵⁴ Litteraturvetaren Randy Schroeder närmar sig den komplexa frågan om i vilken utsträckning spekulativ fiktion motiverar och bidrar till social förändring från en pragmatisk ståndpunkt; den sociala effekten är i slutändan en fråga om popularitet och läsbarhet, oavsett om gestaltningarna är realistiska eller icke-realistiska. En berättelse måste faktiskt läsas för att spela roll, inte bara skrivas.⁵⁵ Så när betydelsen av Bram Stokers *Dracula* framhålls är det inte enbart som en litteraturhistorisk milstolpe i fantastikans utveckling, utan för att romanen nådde en stor publik och till och med fungerade som krigspropaganda. Under andra världskriget delades Bram Stokers *Dracula* ut gratis till soldater i den amerikanska armén i syfte att höja kampandan och för att upprätthålla uthålligheten i kampen mot fienderna, ”de andra”, som i romanen representeras av *Dracula* och vampyrernas inkräktande.⁵⁶

Fantastiken, kondenserad i spektakulära former medierade genom berättelser, bilder, artefakter, texter och kroppar, kan besvara frågor om hur

53 Forskningen om kollektiva minnen, medier och kroppslig erfarenhet kallas ibland för konstgjort minne, *prosthetic memory*, se Alison Landsberg, *Prosthetic Memory. The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture*, New York 2004.

54 Se t.ex. *Exploring the Fantastic. Genre, Ideology, and Popular Culture*, Ina Batzke, Eric C. Erbacher, Linda M. Heß & Corinna Lenhardt (red.), Bielefeld 2018.

55 Randy Schroeder, ”Introduction. Polarities at the Singularity”, i *The Influence of Imagination. Essays on the Science Fiction and Fantasy as Agents of Social Change*, Lee Easton & Randy Schroeder (red.), Jefferson 2008, s. 9.

56 David J. Skal, *The Monster Show. A Cultural History of Horror*, New York 1993, s. 216.

kunskap om omvärlden tedde sig i ett givet historiskt rum och under historisk förändring. Fantastikens gestaltningar samlar historiska erfarenheter och parallella kunskapsparadigm, inte sällan kring laddade frågor och tabubelagda ämnen, gränsöverskridande och normativt. Fantastiken är aldrig obegriplig för dem som berörs, utan skapar genom igenkännandet gruppgemenskap, möjlighet att begripliggöra världen och att erbjuda handlingsmöjligheter, antingen det gäller att mobilisera massorna till revolution, göra koloniala processer hanterbara eller att konkretisera Guds oändliga skapelse. Genom att studera fantastikens uttrycksformer och sammanhang kan forskaren få hjälp att tillämpa historiska teorier om tillstånd och förändringar som i det förflutna, för de människor som levde och verkade där, var internaliserade i världsbilder och omvärldsförståelser där ofta flera kunskapsparadigm samsades. Avslutningsvis, för att återvända till samtalet vid middagen där frågan om reseberättelsernas fantastiska inslag diskuterades, så kan sjöjungfrurnas betydelse och relevans förstås som förtätade och meningsbärande gestaltningar i syfte att övertyga, synliggöra och lägga världen till rätta för en given publik i syfte att skapa sensation, reaktion och samhörighet.

Summary

The Astonishing, Supernatural, and Spectacular: The Fantastic and Historical Studies

This article explores the role of the fantastic in historical research while emphasizing its significance for understanding historical contexts and changes. The fantastic – manifested through stories, images, artifacts, texts, and bodies – serves as a lens for examining how knowledge of the world was perceived in different periods. Representations of the fantastic, often linked to taboo subjects and transgressive norms, create group cohesion and offer ways to make sense of the world. By studying the forms and contexts of the fantastic, researchers can apply historical theories in order to understand past worldviews and knowledge paradigms. The article argues for the relevance of the fantastic as a legitimate subject of historical research by demonstrating its public and comprehensible nature, its role in evoking strong emotions, and its ability to convey complex ideas and experiences. Examples from Swedish research illustrate how the fantastic can reveal insights into power structures, cultural encounters, and collective memories, thus making it a valuable tool for historical analysis. The fantastic is never incomprehensible to those affected; rather, it creates recognition and group fellowship and offers opportunities for action. This may include mobilizing the masses for revolution, making colonial processes more manageable, or concretizing

the infinite creation of God. By examining the forms and contexts of the fantastic, researchers can apply historical theories regarding conditions and changes that were internalized in worldviews and understandings of the world, where multiple knowledge paradigms often coexisted. Furthermore, the article highlights the importance of the fantastic for understanding knowledge practices, such as the interplay between science, religion, and magic in early modern Europe. It examines how the fantastic can reveal internalized assumptions about the world and how these assumptions change over time. The study of the fantastic in historical contexts offers insights into the ways in which people made sense of their world and the knowledge paradigms they used. Finally, the article addresses the role of the fantastic in collective memory and trauma. It explores how the fantastic can bridge the gap between the comprehensible and the incomprehensible, particularly in the context of traumatic memories such as the Holocaust. The fantastic allows for representing complex and often painful experiences in a way that can be both meaningful and accessible to contemporary audiences.

Keywords: the fantastic, fantastika, knowledge paradigms, cultural encounters, collective memory